

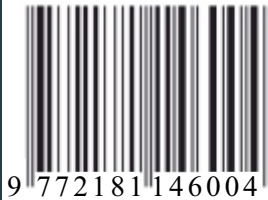
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

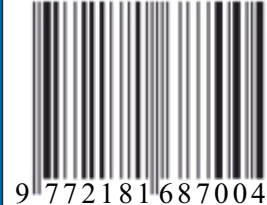
7/2023

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2023, № 7, avgust

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoir Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS		
ANIQ VA TABIIY FANLAR *** EXACT AND NATURAL SCIENCES *** ТОЧНЫЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ		
Мадалиев М.Э., Наврузов Д.П., Жумаев Ж., Нуруллаев Х.И.	Математическая модель извлечения мелких пылевых загрязнений из хлопка	4
Нормуродов Б.Р., Шамсиева М.Б.	Пилла ғумбагидан ёғловчи модда ажратиб олиш ва маҳсулот унумига таъсир этувчи омиллар тадқиқи	11
Mamatov T.Y.	Aralash uzluksizlik moduli bilan aniqlangan umumlashgan Hölder fazosida Volter o'ramasi ma'nosidagi operatorlar	17
Расулов В.Р., Кодиров Н.У., Исомадинова У.М., Уринова К.К.	К теории трёхквантового поглощения поляризованного света на межзонных переходах в кристаллах	24
Kuchqarov B.X., Baxromov B.M., Xolmirzayev A.A.	Shishasimon yarimo'tkazgichlar va ular asosida plyonkalarining tuzilishi, xususiyatlari va olish usullari	30
Kuchqarov B.X., Ergashev M.A., Xolmirzayev A.A.	Kremniydagi dislokatsiya tarmoqlarini elektr va optik xususiyatlarni tekshirish usullari	42
Давлятова М. Б., Жамолитдинова Ю.Ш.	Мева-сабзавотларни қадоклашда замонавий технологиялар	49
TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ		
Avezova N.S.	O'zbek tilida inson a'zolari harakatini ifodalovchi leksemalarning o'rganilishi	54
Ergashova R.T.	Linguaculturological features of military aviation terminology	58
Shayzakov G.M.	Study of tense category in different systemic languages	64
Sharipova G.B.	Til, madaniyat va folklorning o'zaro munosabati	70
Xamdamova G.X.	Maqollar tarjimasida milliy koloritni saqlash	79
Nuriddinova Sh.K.	Shaxs nomi bilan bog'liq tibbiy eponimlar	82
Safarov F.S.	O'zbek adabiy tilida I shaxs ma'nosini bildiruvchi vositalar ma'nodoshligi	88
Kholmakhmadova N.Kh.	Semantic peculiarities of homonymy and polysemy in the Uzbek and English languages	94

Алиева Н.Х.	Семантические особенности компьютерных фразеологических единиц и их классификация в разносистемных языках	98
Axmedova M.B.	Ingliz tilida “Spirituality” semantik maydoni: sotsial va lingvistik tahlil	106
Панжиев Н.П.	Сравнительный анализ согласных систем русского и узбекского языков с учётом влияния родного языка	111
Sobirova Z.R.	Mutual translation and its problems of touristic terms in English and Uzbek languages	118
Achilova R.A.	Allusive comparison	123
Yusupova D.Y., Furqatova M.	Ҳалима Худойбердиеванинг лексик-поэтик бирликлардан фойдаланиш маҳорати	126
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Seytnazarova I.E.	Шеърятда бадий такроп ва унинг турлари	132
Murodova G.A.	Maxtumquli ijodida Ahmad Yassaviy g‘oyalarining badiiy in’ikosi	138
Boltayeva G.Sh.	Muxammas janrining nazariy asoslari	144
Bozorova V.M., Maqsudova M.U.	The term “American culture” in the literary works of world writers	147
Elmanova M.T.	Family dissonances in Joyce Carol Oates’ novel «Night. Dream. Death. Stars»	153
Davletova Sh.B.	The symbol of women in Muhammad Yusuf’s poetry	157
Qayumova N.M.	Dunyo sonetchiligiga nazar	163
Shomurodova S.G‘.	Aza marosimi qo‘shiqdarida motam kiyimlarining tasviri	168
Sharipov M.M.	O‘zbek jamiyatida xizmatkor obrazi rivoji va adabiyotda “uchinchi odam” tushunchasi	173
Пардаева Д.Р.	Амир Тимур в русскоязычной литературе: комплексный анализ образа и его исторического контекста	177
Ўроқова Н.Ё.	Замонавий шеърятда от образи талқини	181
Tashova D.S.	Individual badiiy shakllarga xos xususiyatlar	185
Safarova Z.T.	Tarbiya romanlarining badiiy adabiyotdagi genezisi va o‘rni	192
Shermamatova Sh.B.	Avaz O‘tarning “Yo‘q bo‘ling...” nomli g‘azalining talqinlari tahlili	197
Бабаев О.А.	Немисзабон мамлакатларда форс адабиёти	202
Yo‘ldosheva M.B.	Badiiy tarjimada portret tasvirining milliy-madaniy ta’sirini ifodalanishi	207

UO'K 34.01.48(05)

MAXTUMQULI IJODIDA AHMAD YASSAVIY G'OYALARINING BADIY IN'IKOSI

Murodova Gulchehra Azamat qizi,
Buxoro davlat universiteti O'zbek tili va
adabiyoti kafedrası mustaqil tadqiqotchisi,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
O'zbek va rus tillar kafedrası o'qituvchisi
murodova.g.96@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkman xalqining iste'dodli shoiri Maxtumqulining Ahmad Yassaviy ijodidagi turli tasavvufiy g'oyalar bilan birgalikda yosh bilan bog'liq qarashlarini o'zida aks ettirgan o'rinlar tahlilga tortilgan. Yassaviy ijodida komillik masalalari bilan bir qatorda, shoirning yosh xususiyatlari bilan bog'liq qarashlari izchillikda ifoda etilganligini ko'rish mumkin. Ya'ni insonning go'daklik chog'laridan tortib, oltmish uch yoshigacha bo'lgan yosh xususiyatlari ketma-ket yoritilgan. Ahmad Yassaviy ijodida yosh bilan bog'liq izchillik kuzatiladi, ammo Maxtumquli bu an'anani ayrim jihatlarini o'z ijodida saqlab qolgan.

Kalit so'zlar: turkiy tasavvuf adabiyoti, axloqiy-didaktik xarakterdagi o'gitlar, ilohiy-irfoniy g'oyalar, adabiy ta'sir masalasi, insonning paydo bo'lishi, ma'rifatulloh sirlari, biografik mohiyat, o'z-o'zini malomat qilish.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ ИДЕЙ АХМАДА ЯССАВИ В ТВОРЧЕСТВЕ МАХТУМКУЛИ

Аннотация. В данной статье анализируются места в творчестве талантливого поэта туркменского народа Махтумкули, в которых отражены воззрения, связанные с возрастом, вместе с различными мистическими представлениями. В творчестве Яссави, наряду с вопросами совершенства, можно увидеть, что последовательно выражаются взгляды поэта, связанные с особенностями юности. То есть последовательно охватываются возрастные характеристики человека от младенчества до шестидесяти трех лет. В творчестве Ахмеда Яссави есть закономерность, связанная с возрастом, но Махтумкули сохранил в своем творчестве некоторые аспекты этой традиции.

Ключевые слова: турецкая мистическая литература, нравственно-дидактические учения, богословско-мистические идеи, проблема литературного влияния, возникновение человека, тайны просветления, биографическая сущность, самоупрек.

REFLECTION OF AHMED YASSAVI'S IDEAS IN MAHTUMQULI'S WORK

Abstract. In this article, the places in the works of the talented poet of the Turkmen people Makhtumkuli, Ahmed Yassavi, which reflect the views related to age together with various mystical ideas, are analyzed. In Yassavi's work, along with the issues of perfection, it can be seen that the views of the poet related to the characteristics of youth are consistently expressed. That is, the age characteristics of a person from infancy to the age of sixty-three are covered in a row. In the work of Ahmed Yassavi, there is a consistency related to age, but Makhtumkuli preserved some aspects of this tradition in his work.

Key words: Turkish mystical literature, moral-didactic teachings, theological-mystical ideas, the issue of literary influence, the emergence of a person, the secrets of enlightenment, biographical essence, self-reproach.

Kirish. Ahmad Yassaviy – turkiy tasavvuf adabiyotining atqqli vakilidan biri. Uning “Devoni hikmat” asarida islomiy-tasavvufiy g'oyalar, axloqiy-didaktik xarakterdagi o'gitlar keng yoritilgan. Yassaviy ijodida komillik masalalari bilan bir qatorda, shoirning yosh xususiyatlari bilan bog'liq qarashlari izchillikda ifoda etilganligini ko'rish mumkin. Ya'ni insonning go'daklik chog'laridan tortib, oltmish uch yoshigacha bo'lgan yosh tavsifi ketma-ket keltirilgan. So'fiy shoirning irfoniy ta'limoti uzoq davrlar mobaynida turkiy xalqlar uchun ibrat maktabi bo'lishi bilan birga, ilhom manbayi ham edi. Uning ijodidan turk, qozoq, qirg'iz, tatar va

turkman shoirlari ta'sirlanib, Yassaviy g'oyalarini o'z asarlarida aks ettirdilar. Ana shunday ijodkorlardan biri, turkman xalqining sevimli shoiri Maxtumquli Firog'iydir. U XVIII asr Sharq ma'rifiy she'riyatining buyuk vakillaridan biridir. Uning adabiy merosida turkiy xalqlarning qon-qardoshlik tuyg'ulari o'z badiiy ifodasini topgan. Daho shoirning aksariyat she'rlarida ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-ma'naviy, ilohiy-irfoniy g'oyalar talqini yetakchilik qiladi. Salohiyatli so'z san'atkori qoldirgan ma'naviy xazinada pok islomiy ma'rifat ruhi ufurib turadi. Qolaversa, tasavvuf bilan jonli vobastalik Maxtumquli she'riyatida oson anglashiladigan holat.[1;67-b.] Shoir ijodida tasavvuf tariqatlari, timsollari, g'oyalari aks etgan misralar talaygina. Uning ijodida diniy-tasavvufiy mavzudagi she'rlar yetakchi o'rin tutadi. Ulug' shoirning bir necha she'rlari Ahmad Yassaviy ijodidan ta'sirlanish natijasi o'laroq dunyoga kelgan. Ayniqsa, so'fiy shoirning yosh bilan bog'liq hikmatlariga hamohang tarzda bitilgan baytlar Maxtumquli ijodiga mansub **"Jona keldim"** va **"Bu naqlidir, odamzod"** nomli she'rlarida uchraydi. She'rlarda kuzatiladigan adabiy ta'sir masalasini batafsil yoritish uchun har ikkala ijodkorning mushtarak mazmundagi misralarini tahlilga tortamiz.

Tadqiqot obyekti. Ahmad Yassaviy hikmatlarida odamning paydo bo'lishidan to dunyoga kelgunigacha bo'lgan holat quyidagicha ifodalangan:

Rahm ichra paydo bo'ldum, ovoz keldi,
Zikr ayt dedi, vujudlarim junbush qildi,
Ruhum kirdi, so'ngaklarim "Oллоh" dedi,
Ul sababdin oltmish uchda yerga kirdim.

To'qquz oy to'qquz kunda yerga tushtum,
To'qquz soat turolmadim, ko'kka uchtum,
Arshu Kursiy poyasini borib quchtum,
Ul sababdin oltmish uchda yerga kirdim. [2;17-b.]

Yassaviy she'riyatida insonning yaratilishi bilan bog'liq "rahm"(ona bachadoni) ichida paydo bo'lish holati Qur'oni Karimda keltirilgan "Alaq" surasining quyidagi oyatiga ishoradir. "(U) insonni laxta qondan yaratdi". [3; 597-b.] Ushbu oyatda ona qornidagi homilaning rivojlanish jarayonidagi ma'lum bir bosqich nazarda tutiladi. Ahmad Yassaviy zikr sharofatidan vujudi junbushga kelganligini, so'ngaklari esa, "Oллоh" lafzini takrorlaganligini tashxis va mubolag'a san'ati imkoniyatlaridan unumli foydalanib hikmatda o'ziga xos tarzda talqin etadi.

Yuqoridagi hikmat mazmuniga hamohang yozilgan misralarni Maxtumqulining "Jona keldim" she'rida ham uchratishimiz mumkin:

Ota belinnan tushdi, ona makona keldim,
Qirq-quvon billa chiqib, bir zarra qona keldim.
Bir mohiyi bejonam, daryo, Ummona keldim,
To'rt oy o'n to'rt soatda tirildim, jona keldim.
To'qqiz oy tamom bo'ldi, shunda jahona keldim. [4; 205-b.]

Maxtumquli Firog'iy ham yuqoridagi she'rida xuddi Ahmad Yassaviy kabi "Alaq" surasining oyatiga talmeh qilib, "To'qqiz oy tamom bo'ldi, shunda jahona keldim", deya insonning dunyoga kelish bosqichlarini ketma-ketlikda ifodalab beradi. Ya'ni ota belidan tushishi, ona qornida rivojlanishi, "To'rt oy o'n to'rt soatda tirilishi" va to'qqiz oyda dunyoga kelishi bilan bog'liq mohiyatni tazod, tanosib, talmeh vositasida yoritadi. Shoirning ayni mulohazalarini **"Bu naqlidir, odamzod"** deb nomlanuvchi she'rining kirish qismida ham ko'rish mumkin:

Bul naqlidir, odamzod, sen bul makona kelding,
Avval otang belinnan sizib nihona kelding.
Onaga borib, so'ngra- bir qatra qona kelding,
Onada suvrat bo'lib, bul shirin jona kelding.
To'qqiz oyni o'tkazib, enib jahona kelding,
Emib onang ko'ksini, yo'rgakdan to'nga kelding. [4; 36-b.]

Maxtumquli mazkur misralarda ham insonning paydo bo'lishi va tug'ilishi bilan bog'liq jarayonlarni Ahmad Yassaviy yo'lidan borib, unga hamohang tarzda bayon etadi. Shoir o'z fikrlarini Qur'oni karim oyatlari bilan quvvatlantirgan. Masalan, "Alaq" surasidagi oyatga ishora qilinishi bilan birga "Inson" surasiga ham talmeh qilingan. Ushbu suraning 2-oyatida "Darhaqiqat, Biz insonni imtihon qilib, (otalik va onalik suvlaridan) aralash bir nutfadan yaratdik. Bas, uni eshituvchi va ko'ruvchi qilib qo'ydik". [3; 578-b.] jumlarining keltirilganligi fikrimiz dalilidir.

Ahmad Yassaviy ijodidan ilhomlangan turkman shoiri Maxtumlul insonning yaratilishidan to dunyoga kelguniga qadar bo'lgan holatni ifodalash bilan bir qatorda, kishining yosh bilan bog'liq harakatlarini ham Yassaviy singari izchillikda bayon etadi. Quyida ularning yosh bilan bog'liq she'rlarini tahlilga tortamiz:

Bir yoshimda Olloh manga ulush berdi,
Ikki yoshda payg'ambarlar kelib ko'rdi. [2; 17-b.]

Ahmad Yassaviy hikmatlarida **“bir”** yoshida Olloh ulush berganligi, **“ikki”** yoshida esa payg'ambarlar kelib ko'rganligini bayon etadi. Ya'ni tasavvufiy mushohadalarni badiiy vositalar yordamida talqin etgan. Ammo Maxtumlulning **“Jona keldim” nomli** she'rida yosh bilan bog'liq xususiyatlari keltirilsa-da, ijtimoiy-maishiy holat tasviriga urg'u berganligini ko'rish mumkin:

Otam-onam suydilar, ko'tardilar quchog'a,
Engil-boshim kiydirib, chirmadilar yo'rgog'a.
Gohi emaklar edim goh turardim oyog'a,
Onam ko'ksin emardim, do'nardim so'l-u sog'a.
Ikki yoshga yetganda, yemog'a, nona keldim. [4;205-b.]

Shoirning ushbu she'rida **“bir”** yosh aynan keltirilmagan bo'lsa-da, ammo u bilan bog'liq holatlar izchillikda beriladi. Ya'ni **“ikki”** yoshga to'lgunga qadar ota-onasi uni suyib, quchoqqa olganligi, kiyintirib, yo'rgakka o'raganligi, gohida emaklab, gohida oyoqqa turganligi, ona ko'ksini emib, o'ng-u chapga qayrilib, **“ikki”** yoshga yetganda non yeyishga kelganligi ifodalangan.

Yassaviy hikmatlarida so'fiy-shoir **“uch”** yoshida chiltanlar, ya'ni qirq avliyodan duo olganligini **“Uch yoshimda chiltan boqib, sharob berdi”** tarzida ifoda etsa, Maxtumlul **“uch”** yoshini **“sho'x-sho'x o'ynab kulardim”** kabi maishiy holatni ta'riflaydi.

Ahmad Yassaviy she'rlarida shoirning **“to'rt”** yoshi bilan bog'liq qarashlari quyidagicha aks etgan:

To'rt yoshimda haq Mustafo berdi xurmo
Yo'l ko'rsattim, yo'lg'a kirdi necha gumroh.
Qayda borsam Xizr bobom bo'ldi hamroh
Ul sababdin oltmish uchda yerga kirdim [2; 18-b.]

Shoir ushbu yoshda haq Mustafo xurmo berganligi, gumrohlarga to'g'ri yo'l ko'rsatganligi, qayga borsa Xizr hamroh bo'lganligini yozadi. So'fiy-shoir mashhur manqibiy rivoyatga ishora qiladi. Ahmad Yassaviy hayoti va ijodiga oid ko'pgina manbalarda xurmo bilan bog'liq rivoyat keltiriladi. Unda aytilishicha, Muhammad (s.a.v) o'z sahobalari bilan xurmo yeb turgan vaqtda bir dona xurmo tushib ketadi. Shunda rasuli akram bu **“Bizning avlodimizdan bo'ladigan va 400 yildan keyin dunyoga keladigan Ahmad Yassaviyning nasibasi”**, deya ta'kidlaydilar. Hamda shu xurmoni unga (Ahmad Yassaviyga) yetkazishni Arslonbobga topshiradilar. **“To'rt yoshimda haq Mustafo berdi xurmo”**, misrasi orqali ayni rivoyatga ishora qilingan. Albatta, bu biz tushungan haqiqiy iste'molga yaroqli xurmo mevasi emas, balki ilohiy ma'rifat, oriflik maqomi ediki, buni keyingi misradan ham anglash mumkin: **“Yo'l ko'rsattim, yo'lg'a kirdi necha gumroh”**. Kamolot bosqichi sohibi sanalmish Yassaviy ko'rsatmalari bilan bir qancha oriflar yetishib chiqqan. Hatto ayrim manbalarda Yassaviyning 400 dan ortiq muridi bo'lganligini ham qayd etiladi.

Aytish joizki, Yassaviy hikmatlaridagi yosh bilan bog'liq misralarda tasavvufiy g'oyalar targ'ibiga keng o'rin ajratilgan. Maxtumlulida esa, dastlabki yosh ta'rifidagi o'rinlarda esa ko'proq maishiy ohang ustuvorlik qiladi. Jumladan, Ahmad Yassaviy **“besh”** yoshida belin bog'lab, toat qilganligi, ko'z yosh to'kib, yig'lash odat bo'lganligini yozsa, Maxtumlul she'rida **“Besh yoshimda bemalol, onadan zot tilardim”** tarzida ifodalangan.

Yassaviy **“olti”** yoshga quyidagicha ta'rif beradi:
Olti yoshda turmay qochtim xaloyiqdan,
Ko'kka chiqib dars o'rgandim maloikdan,
Doman kesib, kechtim ahli aloyiqdan,
Ul sababdin oltmish uchda yerga kirdim. [2; 18-b.]

Ahmad Yassaviy mazkur hikmatida **“olti”** yoshida xalqdan qochganligi, ko'kka chiqib, farishtalardan dars o'rganganligi, mol-dunyoga xirs qo'yanlarning etaklaridan voz kechganligini yozadi. **Yetti** yosh biln bog'liq ta'rifga e'tibor qaratsak:

Yetti yoshda Arslonbobom izlab tobtu,
Xurmo berib, parda birlan sirrim yobtu,
Bihamdilloh, ko'rdum teyu yuzum o'btu,
Ul sababdin oltmish uchda yerga kirdim. [2; 18-b.]

Shoir “yetti” yoshidagi o‘ziga xoslik haqida to‘xtalar ekan, Arslonbob uni izlab topib, xurmo berganligi va latif xislatlardan birini topganligini ta’kidlash bilan yuqorida keltirilgan rivoyatga ishora qiladi. Talmeh vositasi bilan ma’rifatulloh sirlariga yetganligiga ishora qiladi. Maxtumquli esa ushbu yoshda ancha ulg‘ayganligini, ayniqsa, do‘st-u dushmani ajrata olish darajasiga yetganligiga urg‘u beradi: “Yetti yoshga yetganda, do‘st-dushmani bilardim”.

Xoja Ahmad Yassaviy **“sakkiz”** yoshida sakkiz tomondan yo‘l ochilib, “Hikmat ayt!” deb boshiga dur sochilganini yozadi. Ta’kidlash joizki, hikmat so‘zi Qur’oni Karimning yigirmaga yaqin o‘rnida “nasihat va o‘git” (“Baqara” surasi, 23-oyat), “nozika’blik va ilm” (“Aniqki, biz Luqmonga hikmat ato etdik...” “Luqmon” surasi, 12-oyat), “payg‘ambarlik salohiyati” (“Baqara” surasi, 251-oyat), “Qur’on sirlarini bilish” (“U o‘zi istagan kishilarga hikmat berur. Kimga hikmat berilgan bo‘lsa...” “Baqara” surasi, 269-oyat) kabi ma’nolarda qo‘llangan.

“Hikmat – “to‘g‘ri hukm berish”, “to‘g‘ri qaror qabul qila olish”, “Qur’ondan to‘g‘ri hukm chiqara olish ilmi”, “to‘g‘ri hukmning o‘zi”, degan ma’nolarni ifodalaydi. Hikmat – arab tilidagi “hukm” o‘zagidan turlangan kalimadir” [6]

Demak, Yassaviy sakkiz yoshida ana shunday to‘g‘ri hukm berish darajasidagi shaxs bo‘lib, ayni yoshda Qur’ondan to‘g‘ri hukm chiqara olish ilmini egallagan ulamo darajasida bo‘lganligini yuqoridagi hikmatidan anglash mumkin. Ahmad Yassaviy ijodida “to‘qqiz” yoshdagi xususiyatlar quyidagicha ifodalanadi:

To‘qquzimda to‘lg‘onmadim egri yo‘lg‘a,
Tabarruk deb olib yurdi qo‘ldin-qo‘lg‘a,
Quvonmadim bu so‘zlarga, qochtim cho‘lg‘a,
Ul sababdin oltmish uchda yerga kirdim.

So‘fiy-shoir bu yoshda egri yo‘lga yurishdan qat’iy tiyilganligini, qolaversa, “Quvonmadim bu so‘zlarga, qochtim cho‘lg‘a” misrasi orqali kibrni yengishga alohida ahamiyat qaratganligiga urg‘u beradi.

Maxtumquli esa, **“to‘qqiz”** yoshida besh vaqt namoz o‘qishga ayricha e’tibor qaratganligi ta’kidlaydi. Tabiiyki, bu yosh balog‘atga yetish yoshi sanaladi. Musulmonchilik tamoyiliga ko‘ra, balog‘atga yetgan har bir shaxs farz qilingan bir kundagi besh vaqt namozni bekamu ko‘st ado etishi lozim. Maxtumquli ayni shu masalaga urg‘u beradi.

Xoja Ahmad Yassaviy **“o‘n”** yoshni quyidagicha ta’riflaydi:

O‘n yoshingda o‘g‘lon bo‘ldung, Qul Xoja Ahmad,
Xojaliqg‘a bino qo‘yub, qilmay toat,
Xojaman deb yo‘lda qolsang voh, na hasrat,
Ul sababdin oltmish uchda yerga kirdim. [2; 19-b.]

Shoir “o‘n” yoshida o‘g‘lon bo‘lib, xojalikka bino qo‘ymasdan, toat-ibodat zarurligi haqida yozadi. Bu hikmat ham to‘qqiz yosh bilan bog‘liq she’rning mantiqiy davomi sanaladi. Chunki bunda ham kibrdan, manmanlikdan qochishga targ‘ib g‘oyasi sezilib turadi. Maxtumqulining “o‘n” yosh ta’rifi bilan bog‘liq she’riga e’tibor qaratsak, shoir bu yoshda “odob-ikromga kelganligini” qat’iy ta’kidlaydi. Ma’lumki, islom dinida ham, uning zamirida shakllangan tasavvuf ta’limotida ham odob-ikrom, tarbiya masalasi asosiy planga ko‘tarilgan. Shuning uchun ham Yassaviy hikmatlarida, ham Maxtumquli she’rlariga bu masalaga alohida qalamga olingan.

Yassaviy “o‘n bir” yoshida rahmat daryosi to‘lib-toshganligini, “Olloh” deya zikr qilganida, shayton undan yiroq ketganini yozadi va “o‘n ikki” yoshida bu sirlarni ko‘rganligi ta’kidlaydi:

O‘n birimda rahmat daryo to‘lub toshti,
“Olloh” dedim, shayton mandin yiroq qochti,
Hoyu havas, moumanlik turmay ko‘chti,
O‘n ikkimda bu sirlarni ko‘rdum mano. [2; 20-b.]

Maxtumquli she’riyatida esa **“o‘n bir”** yoshga doir aynan izoh keltirilmagan bo‘lsa-da, ammo “o‘n ikki” yosh ta’rifini keltirib, bu yoshda “har kimga qayrilib so‘z qotardim” tarzida ifodalaydi.

Ma’lumki, tasavvufda asosiy va o‘ta muhim masalalardan biri – bu nafs tarbiyasidir. Kamolotga qadam qo‘ygan solik, dastlab, nafs tarbiyasi bilan shug‘ullangan. Ulug‘ shayxlardan Abul Husay Nuriy: «Tasavvuf nafsning barcha istaklarini va zavqlarini tark etmoqdir», deya ta’kidlagan edi. So‘fiylar Alloh huzuridagi yuksak martabalarga erishmoq uchun nafsning orzu havaslariga muholifat qilganlar. Shuning uchun Yassaviy ham **“o‘n uch”** yoshida nafs-havoni qo‘lga olib, nafs boshiga yuz ming balo solganligini yozadi. Uning g‘oyalaridan ilhomlangan Maxtumquli esa, bu yoshida “O‘n uch yoshga yetganda og‘ir majlis

tutardim” tarzida ifodalaydi. Og‘ir majlis tutmoqlik – bu riyozatni qattiq tutmoqlikdir. Chunki riyozat amallari bilan nafs tarbiyalanadi.

Yassaviy “o‘n to‘rt” yoshda “tufroq sifat” bo‘lganligini, ya‘ni kamtarlik sifatini haddi a‘losiga yetkazganligini yozadi. O‘n besh” yoshida esa huru- g‘ilmon–jannatdagi xizmatkorga duch kelib, ta‘zim qilganligi, Firdavs jannatidan kelganligini yozsa, Maxtumluli bu yosh haqida “tir-u to‘fang otardim” tarzida ta‘kid bilan nihoyalaydi.

Yassaviy “**o‘n olti**” yoshini quyidagicha ta‘riflaydi:

O‘n oltimda barcha arvoh ulush berdi,
Hay-hay, sizga muborak deb Odam keldi,
Farzandim deb boynum quchub, ko‘nglum oldi,
O‘n yettimda Turkistonda turdum mano. [2; 20-b.]

So‘fiy shoirning ushbu hikmatidan o‘n olti yoshga yetganida piru murshid imtihonidan muvaffaqiyatli o‘tganligini, qolaversa, o‘n yetti yoshida esa Turkistonga kelib o‘z tariqatiga asos solganligini anglash mumkin.

Maxtumluli ijodida “o‘n olti ” yosh tavsifi berilmagan. Ammo “o‘n yetti” yoshga yetganda ishq savdosini ko‘targanini yozadi.

Yassaviy hikmatlarida yosh tavsifi izchillikda davom ettirilgan bo‘lsa-da, Maxtumluli ijodida qat‘iy izchilikka amal qilinmaganligi ko‘zga tashlanadi. Jumladan, uning she‘rlarida “o‘n sakkiz ” va “o‘n to‘qqiz” yosh bilan bog‘liq qarashlar yoritilmagan.

Yassaviy “**yigirma**” yoshga quyidagicha ta‘rif beradi:

Yoshim yetti yigirmaga, o‘ttum maqom,
Bihamdilloh, pir xizmatin qildim tamom,
Dunyodagi qurtu qushlar qildi salom,
Ul sababdin Haqqa yovuq bo‘ldum mano. [2; 21-b.]

Yassaviy o‘n yetti yosh bilan bog‘liq hikmatlaridagi fikrlarga oydinlik kiritadi, ya‘ni yigirma yoshida pir xizmatini to‘liq yakunlaganligini aynan ta‘kidlaydi. Ushbu yoshga yetganda shoir “pir xizmatin qildim tamom”, shundan so‘ng esa dunyodagi qurt-u qushlar salom qildi, deydi. Bu orqali unda karomatlar zohir bo‘layotganligiga ishora qiladi. Bunday karomatli insonlarni xalq aziz-avliyo, qudsiy nafasli kishilar sifatida alohida e‘zozlagan. Yassaviy yana bir nuqtaga e‘tibor qaratadi. Bu ham bo‘lsa – Haqqa yaqin bo‘lishdir. Bu barcha so‘fiylar Musharraf bo‘lishi mushkul bo‘lgan ruhiy holatdir. Zero, «Haqning bandaga muhabbati, — deb yozadi Hujviriy, — xayr irodasidir. Bu xayr rahmati tufayli banda parvarish topadi, gunohlardan qutuladi, maqom va karomatga ega bo‘ladi. [5; 50-b.]

Yassaviy bu yoshda “Ollohga yaqin bo‘lganligini” yozsa, Maxtumluli bu yoshga quyidagicha ta‘rif beradi:

Yigirmaga yetganda, falak jabrini ko‘rdim,
Falak oldi yorimni, oliy g‘amxona keldim. [4; 205-b.]

Ko‘rinib turibdiki, Maxtumlulining mazkur yosh bilan bog‘liq mulohazalari nafaqat ruhiy holat ifodasi, balki biografik mohiyat ham kasb etadi. Shoirning tarjimayi holidan ma‘lumki, u Menglixon ismli yoridan judo bo‘ladi. Yuqoridagi misralarda ana shu jihatlari qalamga olingan.

Yassaviy “**o‘ttiz**” yoshni “o‘tun qilib kuydurib, barcha ulug‘lar Haqni suydurgani, dunyo hoy-havaslaridan qaytarganligi”ni, “**qirq**” yoshida esa nafsni tiyishni, oxiratda shod bo‘lishini, iymon po‘sti-shariat, mag‘zi esa- tariqat ekanligini, ushbu yo‘lga kirgan Haqdan ulush olishini yozsa, Maxtumluli yuqoridagi yosh xususiyatlarini quyidagicha tavsiflaydi:

O‘ttizga kirdi umrim, kirdi tiri-kamona,
Ko‘ngil xuruj ayladi, bo‘ldim dalli-devona.
Ot minib, yarog‘ osib, surib kirib maydona,
Rustami doston kabi savash qildim mardona,
Qirqqa yetganda umrim, o‘qib Qur‘ona keldim. [4; 206-b.]

Yassaviy “**ellik**”yoshni “erman dedim, fe‘lim zaif, nafsım uchun ko‘b yugurdum itdek kezib” deb yozadi. Maxtumluli esa bu yoshda o‘lim nishoni rahna solib tushiga kirganligi, ishiga hamma hayron qolib qari deyishini, qarilik hukm surayotganini, qo‘lga aso ko‘targanini yozadi. Maxtumluli mazkur yosh ta‘rifida umr o‘tkinchiligiga ham, har bir nafasni inson g‘animat bilib, ezgulik sari oshiqishi lozimligiga ham urg‘u beradi.

Xulosa. Tasavvuf shayxlari orasida o‘zini o‘zi malomat qilish hollari ko‘p uchraydi. Yassaviyda ham bunday holni ko‘rish mumkin. Jumladan, hikmatlaridan birida, “**oltmish**” yoshga yetguncha biror yaxshi ish

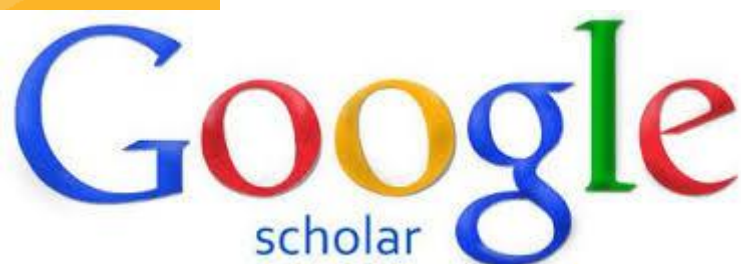
qilmadim, yoz-u qish bel bog‘lab toat qilmadim, ammo Ollohim diydoringdan umidvorman, deya iltijo qiladi. Maxtumquli ham ayni yoshda malomatimiz kayfiyatda o‘z mulohazalarini bayon etadi. Ammo Yassaviydan farqli o‘laroq, qarilik alomatlarini: umrining yozi qishga almashganligini, bu yoshda ko‘zlari ko‘rmas bo‘lganligi, holsiz bo‘lib, qartaygani, o‘g‘il-qizlari so‘zlariga quloq osmasligi, olamga yolvormoqlikka tushganligini bilan bog‘liq mulohazalarni qalamga oladi.

Ahmad Yassaviy ijodida yosh bilan bog‘liq izchillik shoirning **“oltmish uch”** yoshigacha davom etadi. Maxtumquli she‘rlarida esa, shoir **“yetmish”** yoshga yetganda, zor-zor yig‘lashini, ko‘zlaridan nur ketib, quloqlari eshitmay qolganligini, barcha qarindoshlari atrofida yig‘ilib, taxti ravona kelganligini yozadi.

Ahmad Yassaviy hikmatlari xalqqa din va tasavvuf, ma‘naviyat va ma‘rifatdan saboq beruvchi bebaho xazinadir. Shoir she‘rlarida Ollohdan qo‘rqish, dunyo ne‘matlariga muhabbat qo‘ymaslik, toat-ibodatda bo‘lish, nafsni tiyish va savob amallarni bajarishga oid qarashlar ifodalangan. Shoir asarlarida ushbu mazmundagi hikmatlar bilan bir qatorda, yosh xususiyatlari bilan bog‘liq misralar ham mavjud. Ahmad Yassaviy ijodida shoirning yosh bilan bog‘liq misralarini tahlil qilar ekanmiz, yosh xususiyatlari izchillik asosida keltirilganiga guvoh bo‘lamiz. Ijodkor hikmatlarida har bir yosh tavsiloti tasavvufiy g‘oyalar mazmunini o‘zida jamlagan. Uning o‘lmas durdonalari barcha zamonlar uchun ibrat maktabi bo‘lishi bilan birga, ko‘pgina shoirlar uchun ilhom manbayi ham edi. Jumladan, Turkman xalqining iste‘dodli shoiri Maxtumqulini Ahmad Yassaviy ijodidagi turli tasavvufiy g‘oyalar bilan birgalikda yosh bilan bog‘liq qarashlari ham ruhlantirgan. Uning **“Jona keldim”** nomli she‘rida insonning yaratilishi, **“ikki”**, **“uch”**, **“besh”**, **“yetti”**, **“to‘qqiz”**, **“o‘n”**, **“o‘n ikki”**, **“o‘n uch”**, **“o‘n besh”**, **“o‘n yetti”**, **“yigirma”**, **“o‘ttiz”**, **“qirq”**, **“ellik”**, **“oltmish”**, **“yetmish”** yosh bilan bog‘liq mulohazalari keltirilgan. Ta‘kidlash lozimki, Ahmad Yassaviy ijodida yosh bilan bog‘liq izchillik kuzatiladi, ammo Maxtumquli bu an‘anani ayrim jihatlarini o‘z ijodida saqlab qolgan. Yana Yassaviy hikmatlari to‘laligicha tasavvufiy g‘oyalar asosiga qurilgan bo‘lsa, Maxtumquli ijodida qisman tasavvufiy o‘rinlar, ko‘pincha maishiy hayot tarzi ifodalangan. Bu bilan Maxtumquli yosh bilan bog‘liq jihatlarni berishda Yassaviydan ilhomlangan bo‘lsa-da, bu an‘anani ma‘lum ma‘noda yangiladi, deyish mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. *Ҳаққул И. Шахсият ва шеърят. – Тошкент. 2014.*
2. *Хожа Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар. Умринг елдек ўтаро. Наширга тайёрловчилар: Ҳаққул И, Ҳасан Н. – Тошкент: Мухаррир, 2020.*
3. *Shayx Abdulaziz Mansur. Qur‘oni Karim ma‘nolarining tarjima va tafsiri. – Тошкент: Мунир, 2021.*
4. *Махтумқули Фирозий. Сайланма. – Тошкент: O‘zbekiston, 2008.*
5. *Komilov.N. Tasavvuf. – “Movarounnahr” – “O‘zbekiston”. 2009.*
6. *<https://www.musulmonlar.com>*

**"SCIENTIFIC REPORTS
OF BUKHARA STATE
UNIVERSITY"**

The journal was composed
in the Editorial and
Publishing Department of
Bukhara State University.

Editorial address:

Bukhara, 200117
Bukhara State University, main
building, 2nd floor, room 219.
Editorial and Publishing
Department.
[https://buxdu.uz/32-buxoro-
davlat-universiteti-ilmiy-
axboroti/131/131-buxoro-davlat-
universiteti-ilmiy-axboroti/](https://buxdu.uz/32-buxoro-davlat-universiteti-ilmiy-axboroti/131/131-buxoro-davlat-universiteti-ilmiy-axboroti/)
e-mail:
nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Printing was permitted
31.08.2023 y. Paper format
60x84,1/8. Printed in express
printing method. Conditional
printing plate – 35,30.
Circulation 70. Order № 30.
Price is negotiable.
Published in the printing house
"BUKHARAHAMD PRINT" LLC
Address: Bukhara,
K.Murtazayev street, 344